

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.46>

ЗАСАДА ГУМАНІЗМУ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Пилипенко Д.О.,*кандидат юридичних наук,**завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін**Криворізького навчально-наукового інституту**Донецького державного університету внутрішніх справ*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Пилипенко Д.О. Засада гуманізму кримінально-виконавчого права.

В межах статті розглянуто зміст та сутність засади гуманізму в кримінально-виконавчому праві. Наголошено на виключному загальноправовому походженні цього принципу в межах галузевого права. Природність походження засади гуманізму відображається у позитивній складовій участі держави в реалізації вказаного принципу. Зосереджено увагу, що засада гуманізму невід'ємно пов'язана з іншими загальними принципами та має вирішальне значення в галузях права, які безпосередньо пов'язані з обмеженнями природних прав та інтересів осіб – це безумовно галузі права кримінального спрямування. В межах кримінально-виконавчого права засада гуманізму перш за все стосується дотримання прав та свобод осіб, які відбувають кримінальні покарання у закладах кримінально-виконавчої системи. Також слід зазначити, що сутність вчинених цими особами кримінально-правопорушень, а саме суспільна їх небезпека розширюють змістову складову принципу гуманізму на дотримання та врахування інтересів суспільства. В межах статті додатково наголошено на тому, що під час відбування кримінального покарання, засуджений повинен вживати заходів щодо відшкодування збитків спричинених потерпілому внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Враховуючи цей аспект реалізація засади гуманізму також має враховувати й інтереси потерпілих осіб. Крім цього практичні реалії відбування кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі свідчать, що засуджений також має вживати заходів щодо виконання судових рішень й в інших справах, враховуючи наявні виконавчі листи, які знаходяться за місцем відбування кримінального покарання. Таким чином засада гуманізму, яка реалізується в межах кримінально-виконавчого права, відображає собою дотримання інтересів достатньо широкого кола осіб. Враховуючи зазначену багатосуб'єктну модель сприйняття змісту засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права, доцільно в широкому сенсі сприймати комплекс заходів впливу, які можуть застосовуватись щодо засуджених. Ці заходи не мають обмежуватись заходами кримінально-пра-

вового впливу, а й враховувати примусові заходи пов'язані з виконанням засудженими інших зобов'язань за рішеннями компетентних органів.

Ключові слова: засада гуманізму, загальні принципи, зацікавлені особи, багатосуб'єктна модель, комплекс заходів кримінального впливу.

Pylypenko D. The principle of humanism of criminal executive law.

The article considers the content and essence of the principle of humanism in criminal executive law. Emphasis is placed on the exclusive common law origin of this principle within the framework of sectoral law. The natural origin of the principle of humanism is reflected in the positive component of state participation in the implementation of this principle. It is emphasized that the principle of humanism is inextricably linked with other general principles and is crucial in areas of law that are directly related to the restrictions on the natural rights and interests of individuals - this is certainly the field of criminal law. Within the framework of criminal executive law, the principle of humanism primarily concerns the observance of the rights and freedoms of persons serving criminal sentences in the penitentiary system. It should also be noted that the essence of the criminal offenses committed by these persons, namely their public danger, extends the content of the principle of humanism to the observance and consideration of the interests of society. The article additionally emphasizes that during the serving of a criminal sentence, the convict must take measures to compensate for the damage caused to the victim as a result of the commission of a criminal offense. Given this aspect, the implementation of the principle of humanism must also take into account the interests of victims. In addition, the practical realities of serving criminal sentences in the form of imprisonment show that the convict must also take measures to enforce court decisions in other cases, given the available writs of execution located at the place of serving the sentence. Thus, the principle of humanism, which is implemented within the framework of criminal executive law, reflects the observance of the interests of a wide range of people. Given the above-mentioned multi-

subject model of perception of the content of the principle of humanism within the framework of criminal executive law, it is expedient in a broad sense to adopt a set of measures of influence that can be applied to convicts. These measures should not be limited to measures of criminal law, but also take into account coercive measures related to the performance of other obligations by convicts at the discretion of the competent authorities.

Key words: principle of humanism, general principles, stakeholders, multi-subject model, set of measures of criminal influence.

Постановка проблеми.

Поліпшення нормативної сфери нашої держави здійснюється з урахуванням євроінтеграційних факторів. Цей процес безумовно впливає на галузеве законодавство, де одним з напрямів оптимізації вказаної сфери є належне визначення його базисних елементів. Перш за все до таких елементів належать засади конкретної галузі права. Серед принципів, які є базовими регуляторами конкретної галузі права провідне місце належить загальним правовим принципам. Вказані засади відображають собою природні потреби людини, які є життєво необхідними для належного співіснування індивідуумів у суспільстві. Провідне місце серед вказаних засад безумовно належить принципу гуманізму. Ця засада фактично визначає собою потреби людини як «наріжного каменю» врегулювання будь-яких процесів в межах кримінально-виконавчого права. На даний час в теорії кримінально-виконавчого права відсутня єдина та стала позиція щодо визначення сутності засади гуманізму в межах вказаної галузі права, а також визначення її ключових базових елементів.

Стан опрацювання засади гуманізму в кримінально-виконавчому праві враховує наукові дослідження такими науковцями як, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, В. В. Кондратішина, В. Я. Конопельський, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, М. М. Яцишин та ін.

Метою статті є визначення змісту засади гуманізму в кримінально-виконавчому праві з урахуванням наявних наукових поглядів в теорії кримінально-виконавчого права з цього питання. Зазначене здійснюється з метою вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Однією із загальноправових засад кримінально-виконавчого права є засада гуманізму. Цей принцип уособлює собою антропоцентричну модель розвитку сучасної правової системи нашої держави. Гуманізм визначає цінність людини як особи, її право на свободу, щастя, розвиток, вияв своїх здатностей [1, с. 56]. Гуманізмом (від лат. – людяність) називають

світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності; ідеологія, що орієнтується насамперед на позитив людини при визнанні її негативу, який потребує контролю й обмежень [2, с. 133]. Гуманізм – це відкрита система, що динамічно розвивається, охоплює погляди, уявлення, моральні принципи, які заперечують усі види нерівності між індивідуумом та суспільством, а також практичні дії, які «реалізують цей принцип в економічній, політичній і юридичній сферах буття» [3, с. 39]. гуманізм – це принцип і показник рівня цивілізованості людини і суспільства, що пронизує всі сфери людської життєдіяльності, має універсальний космополітичний характер, належить до основних соціальних цінностей і виражається через такі категорії, як «справедливість», «рівність», добро», «права і обов'язки людини» [4]. Основою розуміння гуманізму як правового принципу є розуміння гуманізму як філософської категорії. Так, в сучасній філософській літературі під гуманізмом (від лат. Humanus - людяний) розуміють систему світоглядних орієнтирів, центром яких є людина, її особистість, високе призначення і право на вільну самореалізацію. Гуманізм визначає вивільнення можливостей людини, є критерієм оцінки соціальних інститутів, а людяність – нормою стосунків між індивідами, етнічними й соціальними групами, державами [5, с. 134].

В юридичній літературі відмічається, що гуманізм є однією з засад позитивного права, і це категорично необхідно враховувати під час створення, застосування та тлумачення юридичних актів [2, с. 136]. На наше переконання гуманізм є має виключно природне походження, оскільки антропоцентризм сучасного розвитку суспільства є визначальним. Роль державі у цій парадигмі полягає у належному нормативному визначенні та подальшій належному дотриманні та реалізації цієї природної засади. Тому позитивістська роль держави у контексті цього є визначальною, але це жодним чином не перетворює «природність» гуманізму на позитивістську модель. Враховуючи специфіку полярного сприйняття сутності гуманізму представниками різних державних режимів (демократичним та авторитарним наприклад) ставити факт самого існування гуманізму від волі держави, а відповідно й позитивістської моделі – доволі неконструктивний шлях. За таких умов, протилежність номінального сприйняття сутності гуманізму жодним позитивним чином не впливатиме на його однозначне визначення.

Відповідно до Великого тлумачного словника з української мови, гуманізм – це ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність [6, с. 266]. Визначення людини як найвищої соціальної цінності знайшло своє відображення в ст. 3 Конституції, цей нормативний аспект має суттєвий вплив на формування сучасної системи кримінальної юстиції в усіх її

проявах. Принцип гуманізму задекларований не лише на рівні Конституції України. Він пронизує усю правову систему України і правову систему будь-якої цивілізованої держави світу [7, с. 169]. У свою чергу, Д.Т. Бараташвілі зазначає, що принцип гуманізму повинен пронизувати всі типи (види та підвиди), стадії та провадження, процесуальні режими юридичного тлумачення тощо [8, с. 75].

Враховуючим зазначене засада гуманізму найбільш повно проявляється в кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому праві, оскільки саме в цих галузевих науках широкого розповсюдження набув термін «гуманізація», що означає зміну погляду закону на кримінально карані діяння в бік пом'якшення чи скасування відповідальності. Так само проявом людяності є існування інституту умовного засудження [9, с. 125].

У сфері кримінально-правового впливу гуманізація впливає на визначення специфіки відповідних заходів. У цьому плані пом'якшення покарання далеко не повністю вичерпує смислове навантаження гуманізації. Остання являє собою проблему, вирішення якої має будуватися не тільки на пом'якшенні кримінально-правового впливу на особу, яка вступила в конфлікт із законом, але й на розширенні можливостей захисту прав та інтересів потерпілих від кримінальних діянь [4, с. 178].

У кримінальному процесуальному законодавстві складові частини принципу гуманізму охоплюють такі засади кримінального провадження, як рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, недоторканність житла й іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності тощо [4, с. 180].

У сфері кримінально-виконавчого права, можемо констатувати, що принцип гуманізму втілюється в особливому підході до застосування санкцій кримінальної норми, що передбачає не тільки і не стільки покарання злочинця, скільки його виправлення та повернення в суспільство як повноцінного індивіда. У свою чергу гуманізм як правова категорія кримінально-виконавчого права характеризується двома напрямками, що стосуються інтересів як суспільства, так і засудженого [4, с. 181].

Т.В. Рудник зазначає, що зміст принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві тісно пов'язаний з положеннями Конституції України та міжнародно-правових актів з прав людини та поведіння з в'язнями і включає такі елементи: заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання; повагу й охорону прав, свобод та законних інтересів засуджених; став-

лення працівників установ виконання покарань до засуджених з повагою до їх гідності; належні умови тримання засуджених; соціальну і правову захищеність засуджених; особисту безпеку засуджених; відповідальність за катування, інше жорстоке поводження із засудженими [10, с. 9]. Принцип гуманізму досить виразно проявляється також у цілях, які ставить держава і законодавство при виконанні кримінального покарання – виправленні та ресоціалізації засуджених з метою повернення їх у суспільство повноправними його членами. Крім того, цей принцип поширюється також на всю діяльність органів і установ виконання покарань, пов'язану зі створенням засудженим умов для нормального існування, всієї їх життєдіяльності (харчування, комунально-побутове та медичне забезпечення) в умовах позбавлення волі [11, с. 133].

Серед науковців досить поширеним є сприйняття сутності гуманізму в межах кримінально-виконавчого права крізь призму правовідносин «держава-засуджений». Так М.С. Пузирьов та М.І. Лисенко зазначають, що зміст принципу гуманізму щодо засудженого до позбавлення волі полягає в тому, що органи і установи виконання покарань мають застосовувати обмеження прав та свобод особи відповідно до чинного законодавства, не збільшуючи обсягу таких правообмежень. Це означає, що персонал органів і установ виконання покарань має бути безпристрасним щодо діяння засудженого, він не має нести своїм поведінням із засудженим страждання, адже саме покарання і є карою для такої особи [12, с. 143]. Гуманізм як правова категорія кримінально-виконавчого права характеризується двома напрямками, що стосуються інтересів як суспільства, так і засудженого [12, с. 144].

В.О. Уткін з цього приводу зазначає, що на завершальній стадії кримінальної відповідальності органи та установи виконання покарань мають справу безпосередньо з засудженими, а заклик захищати інтереси потерпілих для цих правоохоронних органів стає не істотним, оскільки вже відходить як би на другий план (точніше, на третій, а то і на п'ятий, якщо судити з черговості утримань за виконавчими листами із заробітку позбавлених волі в Україні (ст. 53 ВТК) і в Росії (ст. 107 КВК РФ). Тому ті, хто стверджує, що гуманізм у кримінально-виконавчому праві виявляється в захисті суспільства від злочинних зазіхань, тим самим об'єктивно сприяють недооцінці дійсних проблем захисту інтересів потерпілих, свідків (у майновій сфері, у кримінальному процесі і т.д.) [13, с. 63].

На наш погляд нівелювання інтересів інших осіб в межах визначення сутності засади гуманізму в змісті кримінально-виконавчого права створює передумови для завузького сприйняття цього принципу у всій системі кримінальної юстиції. У цьому аспекті слід погодитись, що гума-

нізм кримінальної юстиції, з одного боку, звернений до охороняємих прав і свобод людини і громадянина (потерпілого), інтересів суспільства, а з іншого - це гуманність по відношенню до злочинця, який порушив ці права та інтереси [14, с. 288]. У контексті визначення кримінального правопорушення як суспільно-небезпечного діяння першочергово постає завдання щодо забезпечення безпеки самого суспільства від подібних протиправних діянь. Однак за цих умов у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом зазвичай невід'ємною складовою є наявність конкретної постраждалої особи. Ця особа згодом набуває статусу потерпілої та відновлення порушених прав такої особи є одним з ключових завдань вітчизняної кримінальної юстиції, зокрема посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодуванням завданої злочинцем шкоди є одним з ключових елементів Концепції реформування кримінальної юстиції України (концепція). Зазначене положення знайшло відображення в змісті положень чинного вітчизняного законодавства де визначено черговість відрахувань (відшкодувань), які здійснюються засудженими у примусовому порядку, відповідно до яких задоволення вимог потерпілих дійсно не задовольняються першочергово (ст. 121 КВК, ст. 70 ЗУ «Про виконавче провадження»). При цьому законодавець визначив «збільшений» обсяг відрахувань, які можуть здійснюватись із заробітної плати чи пенсії засуджених. Так відповідно до ст. 70 ЗУ «Про виконавче провадження» відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, у зв'язку із втратою годувальника, майнової та/або моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням становить 50 %. При цьому ж згідно цієї є норми закону, інші види відрахувань передбачають аналогічні стягнення як із зарплати так й з пенсії засуджених у розмірі, який не перевищує 20 %. Отже черговість задоволення потреб потерпілих в межах кримінально-виконавчого права може цілком компенсуватись розміром таких відшкодувань. Таким чином засада гуманізму в зазначеній галузі права цілком та закономірно стосується не лише інтересів засудженого та суспільства в цілому, а також окремих потерпілих осіб, які постраждали під час вчинення щодо них кримінальних правопорушень. Враховуючи це, вищезгадана позиція В.О. Уткіна щодо неістотності закликів стосовно відстоювання інтересів потерпілих в межах кримінально-виконавчого права – є доволі суперечливою та на наше переконання в чинному законодавстві, навіть, як вбачається, попри його недосконалість, існує нормативний механізм, який в цілому передбачає правову конструкцію реалізації засади гу-

манізму щодо постраждалих осіб.

Конструкції згаданих законодавчих норм, які нормативно закріплюють та визначають реалізацію засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права в цілому передбачають доволі широке тлумачення засади гуманізму, яке цілком виходить навіть за межі «трикутника» засуджений-суспільство-потерпілий. Так згідно ч. 2 ст. 121 КВК відшкодування засудженими витрат на утримання в місцях позбавлення волі здійснюється після відрахування податку на доходи фізичних осіб і аліментів. У змісті зазначеної норми законодавець явно виходить за межі правовідносин пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень та виробленого державного механізму протидії й боротьби з ними. Вказана норма закону вочевидь додатковий раз свідчить, що автори КВК визначаючи юридичний механізм охорони та захисту прав й законних інтересів осіб в межах кримінально-виконавчих правовідносин, як на наше переконання, дозволяють собі досить широке тлумачення засади гуманізму. Цей факт, враховуючи специфіку кримінально-виконавчих правовідносин, на нашу думку є цілком обґрунтованим та логічним.

Відповідно до глави 15 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Ця нормативна та життєва аксіома знайшла не лише відповідне відображення у змісті законодавчих актів, а й у свідомості людей. Цілком виправданою у цьому аспекті виглядає позиція законодавця, який навіть за умов «ізоляції» засудженого в умовах виконання кримінальних покарань, передбачив нормативну можливість виконання такою особою своїх цивільно-правових зобов'язань у вигляді обов'язкової сплати аліментів під час відбування кримінального покарання. При цьому такі утримання як із зарплатні так й з пенсії засуджених здійснюються першочергово. Таке піклування є характерним для сфери кримінально-виконавчих відносин, оскільки застосувавши до особи кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, держава створила «компенсаційну процедуру» за якої особа, що відбуває покарання у вигляді позбавлення волі додатково виконує покладені на неї цивільно-правові зобов'язання передбачені законодавством та/або рішенням суду. До речі тут слід додатково наголосити, що особа, яка відбуває кримінальне покарання також зобов'язана виконувати рішення вітчизняних судів за у будь-якій категорії справ, у цих умовах лише порядок утримуваних за відповідними виконавчими документами є різний. Таким чином нормативне визначення та реалізація засади гуманізму в межах кримінально-виконавчого права України стосується безпосередньо особи, яка відбуває кримінальне покарання, суспільства в цілому, потерпілої від кримінального правопорушення особи та

інших осіб на користь яких здійснюються примусові стягнення за рахунок засудженої особи.

Висновки. Засада гуманізму посідає провідне значення в системі принципів кримінально-виконавчого права. Ця загальна засада є однією з ключових, оскільки відображає собою відображення людяності в змісті норм кримінально-виконавчого права. Засада гуманізму відображає собою інтереси як засудженого, потерпілих, інших осіб та суспільство в цілому, які тим чи іншим чином постраждали від кримінального правопорушення. Засада гуманізму має відповідний вплив на заходи, що вживаються стосовно засуджених. Ці заходи не обмежуються виключно заходами кримінально-правового впливу, а й включають в себе й заходи кримінально-виконавчого впливу, серед яких примусова праця за певних умов, заходи дисциплінарного та фізичного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломиец Ю.О. Идея гуманизма в уголовном праве Украины. Держава та регіони. Серія : Право, 2017. № 4 (58). С. 54-59.
2. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
3. Жуков С.М. Гуманізм як феномен, як світоглядний принцип нової парадигми освіти; гуманістичне виховання, становлення підростаючої особистості. Педагогічна освіта : теорія і практика, 2011. Вип. 9. С. 39.
4. Донченко О.І. Гуманізм як принцип правотворчості: теоретико-правові засади. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30221/1/170-189.pdf>.
5. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 742 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.; Ірпінь, 2005. 1720 с.
7. Зайчук О.В. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. К. : Юридична думка, 2007. 424 с.
8. Бараташвили Д.Т. Принципы официального юридического толкования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ярославль, 2005. 181 с.
9. Прийма С.В. Принцип гуманізму тлумачення права. Журнал східноєвропейського права, 2018. № 58. С. 122-127.
10. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 22 с.
11. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
12. Пузирьов М.С. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. Право і суспільство, 2012. № 6. С. 141-145.
13. Уткин В.А. Курс лекцій по УИП. Общая часть. Т. : Томск. госуд. ун-т, 1995. 94 с.
14. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. Підприємство, господарство і право, 2018. № 12. С. 286-289.